

MOJMÍR HÁJEK

KONTINUITNÍ SOUVISLOSTI ČESKÉ ODBORNÉ SOCIOLOGICKÉ TERMINOLOGIE¹

(Vývojový náčrt)

Vývojové aspekty problematiky vědy nejen jako relativně uzavřené významové (poznatkové) soustavy, ale i jako dialektického poznávacího procesu, dovádějí nás metodologicky před vymezení jejího předmětu (předmětného pole), před její poznávací výzbroj, tj. před soubor jejích metod (v případě sociologie i procedur a technik) a posléze i před vypracování sdělných možností konkrétních výsledků té které vědy, využívajících funkčně přiměřeně použitého odborného názvosloví (terminologie). Vedle výrazové kultury tvůrčího myšlení je rozpracování této terminologie nezbytným nástrojem jakékoli vědy, tedy i sociologie.

Konkrétní podoba tohoto názvosloví je bezprostředním odrazem stále prohlubovaného poznávacího postupu ke zkoumané realitě. Jeho konkrétní utváření nemůže být snad nikde tak měnlivé, než je tomu právě v oblasti sociální; tedy i v sociologii. Rozpornost kvalitativně nových společenských skutečností realizuje stále napětí mezi adekvátním jejich poznáním a příslušnou interpretací. Sdělná hodnota odborného sociologického lexika (při postižení a aplikaci nově se vynořujících skutečností a jejich kvalitativně nových vztahů a vazeb), nemůže jít lhostejně a nevšímavě kolem návaznosti na předchozí jeho vývoj. Tak se nám tedy objektivuje i tato dialektika odborné terminologie pojatá jako řešení komplexní kontinuity.

Její úplné rozpracování by vyžadovalo systematickou excerpční i dokumentační předchozí práci jazykovou; včetně kritického vyhodnocení takto získaného materiálu. To je pochopitelně práce mnoha měsíců nebo i let a takový postup se ovšem vymyká i mým záměrům. V tomto směru je

¹ Je pochopitelně jasný rozdíl mezi odbornou terminologií (názvoslovím) jako ustáleným speciálním nástrojem té které vědy a mezi odborným pojmoslovím, které si nárok na toto označení z hlediska nových souvislostí poznatkových či metodologických teprve probojovává. V mém příspěvku je tato diference v poznatkovém smyslu celkem irelevantní. Chápu v něm tedy odborné pojmosloví zatím jen jako specifickou vrstvu odborného sociologického lexika.

tedy můj článek vědomě redukováno. Nevylučuje ovšem, aby se stal hypotetickým základem podobného postupu v letech příštích. Na druhé straně budoucí účinné řešení podobných výhledů předpokládá znalost základních trendů předchozího vývoje: nejen sociologického odborného názvosloví, ale i širších tendencí vývojového pohybu naší sociologie vůbec. Odborná sociologická terminologie ve svém výskytu i v praktickém použití je od těchto tendencí neodlučitelná.² V tomto článku mi jde především o její zkratkový obraz, jehož dílčí kontury příští odborná sociolingvistická dokumentace v naznačeném směru buď potvrdí, opraví nebo také odmítne. Osobní příspěvek k danému tématu zůstává tedy již svým východiskem příspěvkem koncepčně rámcovým, ale snad ne zcela zanedbatelným. Nemůže ani zdaleka vyčerpát celou oblast této terminologické problematiky, a to hned z několika důvodů:

a) Především proto, že této problematice v dosavadním rozvoji naší sociologie — a leckdy i analogickým trendům kulturně humanitního rozvoje vůbec — nebyla dosud věnována systematická pozornost. Pokud snad k podobným pokusům přece jen došlo, takové snahy se soustřeďovaly hlavně na vlastní sociologický interpretační systém sociální reality, resp. na specifický rozbor pojmosloví vědecky dílčí jeho tematiky (např. demokracie) v rámci metodologicky poznávací analýzy širší sociální reality vůbec.³

b) Chybějí i jiné práce metodologicky odborné, jež by podobný rozsah této kontinuální názvoslovné problematiky v sociologii alespoň částečně vyčerpávaly.

c) Také naše úsilí lexikologické, odborně lingvistické, soustředěné při ČSAV v Ústavě pro jazyk český v redakci Příručního slovníku jazyka českého⁴ a vydavatelsky zatím neukončeného Slovníku spisovného jazyka českého⁵ zaměřovalo svou dokumentaci od projevů jazyka slovesně-uměleckého či jazyka výrobně-technické praxe jen pozvolna i k široké rozloze odborných termínů vůbec, včetně oblasti kulturně humanitní. Snad zahrne časem i sociologii. Konstatování této situace není míněno jako pracovní výtka, či snad její kritické hodnocení. Spíše signalizuje možný směr významných příštích tematických úkolů lexikologického úsilí u nás.

Naléhavost předchozích kontinuitních souvislostí v celém současném vývoji československé sociologie — v rozmezí jejího předmětného pole — je výrazně komplikována vývojově dočasným odpisem její vlastní existence (50. léta). Je příznačná nerovnoměrností tohoto pohybu české sociologie. Specifickou problematiku tu představují pojmo-

² Mohu tu odkázat na monografické číslo Sociologického časopisu 1968/3 i na ostatní články a stati tohoto tematického zaměření v něm, v letech 1966–1971, ať již jde o problematiku obecné sociologie, ať o odvětvové její úseky či o otázky metodologické.

³ Mám tu na zřeteli nemarxistické knižní práce J. L. Fischera, jeho *Zrcadlo doby*, (Praha, Orbis 1932) a *Krise demokracie*, (I. a II. díl, Brno, Index 1934); hlavně vstupní metodologická zkoumání obou částí tohoto díla.

⁴ Devět svazků, nákl. SPN, Praha, 1935–1957.

⁵ Začal vycházet nákl. ČSAV 1960, zatím 35 sešitů. Dnešní redakce *Spisovného slovníku jazyka českého* počítá i se spoluprací odborných konzultantů. Umožní tedy predikačně pravděpodobně i účinnou spolupráci sociologickou.

slovné diference starší sociologie tradiční, nemarxistické, ve srovnání se současnou snahou o novou marxistickou systémovou její podobu. S tím je jistě těsně spjata i otázka použití, či zavržení odborné terminologie v případě jednotlivých jejích kategorií v sociologii či společenských vědách vůbec (spojená metodologicky s otázkami funkční kontinuity či diskontinuity). Přerušeni sociologického vývoje i dosavadní orientace naší lexikologie v tomto směru, spolu s úsilím o urychlené formování nových základů marxistické sociologie i o využití sociologické terminologie v praxi, jistě tuto vývojovou situaci ještě dále komplikují z hlediska konečné stabilizace sociologické terminologie vůbec.

Nepřekvapí proto, že v souhlase se společenskou potřebou i poptávkou se tu leckde vynořují stabilizující a unifikující postuláty normativní povahy. V mnohém ohledu jsou pochopitelné úspornými zřeteli jejich zamýšleného příštího společenského dopadu. Často jim však chybí vývojově historická dokumentace (jazykový úzus) i metodologicky stále zřetelnější nezbytnost interdisciplinární spolupráce současného úsilí české sociologie,⁶ v rovině jejího odborného lexika, s lexikologickým úsekem dosaženého stavu naší jazykovědy i jejich vývojových možností.

V ý z n a m o d b o r n é t e r m i n o l o g i e jako poznávacího nástroje je pro růst našich poznatků i pro jejich začlenění do příslušné významové soustavy (jakkoli diferencované), u kterékoli vědy evidentní. Dvojnásob platí tento předpoklad i pro dynamické osudy takové vědy, jako byl vývoj české sociologie v posledních třiceti či čtyřiceti letech. Jeho příznačná nerovnoměrnost a diskontinuita zasahovaly ostře oblast sociologické teorie a metodologie, včetně sociologického výzkumu. Tyto vývojové tendence způsobily ve svých praktických důsledcích, na něž narážíme vždy znovu a znovu, i na nejrůznějších úsecích sociologického dění v přítomnosti. Zasahovaly i oblast jazykovou, či přesněji terminologickou. Vedle zřetelů specificky jazykových se tu bezprostředně podílely i zřetele poznávací, metodologické, historické, funkčně pracovní, aplikační — atd. Současná rozkolísanost odborného lexika v sociologii zřetelně signalizuje nezbytnost vývojového přístupu k celé problematice. Přitom se rýsují i konkrétní výhledy interdisciplinární spolupráce sociolingvistické.

Terminologická diskontinuita české sociologie není nijak náhodná. Je determinována složitou situací u nás po obnově sociologie koncem první poloviny šedesátých let. Přerušená návaznost domácí pokrokové tradice, urychlené vyrovnávání kontaktů s minulostí a s rozvojem světové sociologie i mnohé mnohostranné úkoly současného sociologického úsilí při budování socialistické společnosti tuto situaci v mnoha ohledech vysvětlují. Současná terminologická diskontinuita není jen jazyková. (Svědčí o tom i má vlastní zkušenost z výzkumu problematiky sociolo-

⁶ Metodologický požadavek *interdisciplinární spolupráce* i v této oblasti je jistě ve shodě s obecně metodologickými postupy i jinde, jak jejich výhledy důrazně teoreticky promýšlí např. práce Rad. Richty a jeho kolektivu *Civilizace na rozcestí*. (Společenské a lidské souvislosti VTR, 1. vyd. Praha 1966, nakl. Svoboda). Hlavně článek L. Tondla a J. Nekoly *Nové rysy v úloze vědy*, Sociologický časopis, 1966, str. 269–315.

gie horníka z druhé poloviny 40. let, konfrontovaná s úsilím dnešním.⁷⁾

Postulát nezbytné stabilizace i normalizace sociologického odborného pojmosloví je metodologicky i gnozeologicky evidentní.

Je však nutno si uvědomit složitou situaci přítomného stavu tohoto odborného sociologického lexika u nás. Předpokladem k tomu je položit si otázku, které trendy je nutno při komplexním řešení celé problematiky respektovat. Pojmosloví marxistických kategorií (historický materialismus, politická ekonomie, vědecký komunismus), nově se formující odborná terminologie marxistické sociologie (v její obecné rovině i v jejích odvětvových variantách), kritická konfrontace i funkční přehodnocení odborného sociologického pojmosloví západního typu, využití kladných tendencí domácího vývoje a v omezené míře i zdůvodněného neologizování, případně kritický vztah k vrstvě barbarismů, převzatých z oblastí cizích sociologií pro postižení nových skutečnostních jevů (např. teorie stratifikační), rýsují se tu zřetelně jako řešení nejprůměřnější.

Závažnou podobu celého sociologického odborného lexika si aprobejuje v jeho konečné podobě až vývoj sám, a to na všech úsecích bohatě rozlišených jeho pracovních úkolů: problematika teoretická, sociologicko-výzkumná, metodologická, historická, specifická otázka oborových sociologií, vztah sociologie k praxi, styčné a přechodné předmětné plochy sociologie s příbuznými vědami, např. se sociální psychologií, s filozofií atd., hlavně pak s jejich problematikou metodologickou.

Realizaci těchto perspektiv nutné stabilizace funkčního využití sociologického pojmosloví lze snad v mnohém ohledu pomoci a tuto stabilizaci urychlit: např. skupinové úsilí překladatelské při převodu cizí odborné terminologie, kdy jednotlivé kategorie jsou týmem překladatelů předem dohodnuty a vymezeny a takto tedy normalizovány.

Znovu se objevuje naléhavá potřeba co nejprůměřnějšího využití odborné terminologie, a to v těsném sepětí s novými problémy a souvislostmi, s nimiž se setkáme jak v sociologii, tak v jazyce. Přemíra vzrůstajících neologizujících tendencí, disproporčních a kvalitativně nových společenských jevů, terminologická hojnost barbarismů i funkční rozkolísanost, či různý stupeň sdělné hodnoty automatizace a aktualizace použitého odborného sociologického lexika tuto vývojovou situaci ztěžují. Tyto souvislosti nelze jistě přehlížet a ponechávat jejich živelnosti. Tím spíše ne, že s jejich průběhem souvisejí i další momenty: otázka přesnosti, dostup-

⁷ Komparačně terminologickou vývojovou bilanci pro speciální problematiku pohybu odborné sociologické terminologie, aplikované prakticky v konkrétním úseku (hornictví), umožňuje série prací z oblastí OKD, většinou hektografovaných, realizovaných za vedení K. Wysockého a jeho kolekt. v časovém rozmezí let 1964 až 1967. Ilustrativně aspoň registruji:

a) Autorský kolektiv: *Informační příručka*. (Komplexní sociologický výzkum práce a mimopracovních životních podmínek horníků v oblasti OKD; (vyšlo nákl. KV KSČ v Ostravě, září 1964, III. odd.)

b) *Závěrečná zpráva ke komplexnímu sociologickému výzkumu ostravského hornictví v letech 1964–1967*, kolektiv VÚEH v Ostravě. Mnou recenzně oponovaná písemně i ústně (Ostrava, Dům techniky 30. 11. 1966).

c) K. Wysockí: *Kultura práce a její ekonomické důsledky v hornictví*. (Oponována pro vědeckou soutěž 700. výročí trvání města Ostravy v letech 1967) atp.

nosti srozumitelnosti a pracovně tematického i metodologického vytížení odborných sociologických projevů i v jejich terminologické rovině.⁸

Naléhavost komplexního řešení specifické problematiky odborných sociologických projevů i v jejich terminologické rovině.⁹

Naléhavost komplexního řešení specifické problematiky odborného sociologického názvosloví a jeho vývojových tendencí je tu všude jistě evidentní.

Bezpečné zvládnutí této nesmírně složité i citlivé problematiky naznačuje nezbytnost mnohostranného přístupu; především využití lexikologických zkušeností naší jazykovědy, stejně tak potřebných kontaktů se sociální praxí v nejširším slova smyslu. Odmítnout však nelze ani cesty specifičtější, jež by celý proces stabilizačního úsilí sociologického lexika vývojově urychlily. Patří k nim např. vydání Sociologického slovníku,¹⁰ v němž slovenská redakce předstihla redakci českou. Stranou nelze nechat ani dílčí experimenty s terminologickou normalizací při překladech moderní i klasické sociologické produkce jednotlivých národních kultur (např. polské, francouzské, severoamerické aj.)

Specificky zájmový okruh těchto stabilizačních tendencí odborného sociologického názvosloví vyúsťuje i do svých bezprostředních vazeb organizačních či institucionálních. Mám tu na zřeteli snahu normalizační komise České sociologické společnosti v Praze, jejíž první podněty ze druhé poloviny šedesátých let¹¹ pokračují v nové redakci i koncem šedesátých let.¹² Před veškerou snahou aktivních účastníků byly však donedávna velmi skrovné.¹³ Obávám se, že i dnes řešení těchto problémů není zdaleka adekvátní té naléhavé společenské potřebě, která je stále výraznější.

Domnívám se, že tato skutečnost není nijak náhodná. Odhlédneme-li od časového zatížení jednotlivých členů normalizační sociologické komise, od komplikací různého druhu (organizačních, ekonomicky zajišťujících), zdaleka jistě nezanedbatelných, podstata řešené problematiky tkví asi přece jen hlouběji.¹⁴ Symptomy daného stavu stále více upozorňují na nutnost vývojové stabilizace nové terminologie.

Stranou nechávám vědeckou sociologickou produkci slovenskou,

⁸ Srov. rukopisnou verzi mé kandidátské práce *Sociologie horníka*, I. díl (knihovna ÚML při KU v Praze) a habilitační práci *Sociologie horníka*, II. díl (Ústřední knihovna FF UJEP v Brně).

⁹ Srovn. pozn. sub 7.

¹⁰ *Sociologický slovník*, slovenský překlad českého originálu, nakl. Epoque, II. vyd., Bratislava 1970. Česká jeho redakce vyšla o něco později, a to v nakl. Svoboda, Praha 1970.

¹¹ Tehdy zvláště J. L. Fischer a jeho pracovní kolektiv.

¹² U prof. J. Taubera a jeho pracovního týmu.

¹³ Mám tu na zřeteli osobní i pracovní vystoupení prof. J. Taubera na závěrečném plenárním zasedání metodologického sociologického symposia na Hrubé Skále, koncem listopadu 1967, přihlížejícího právě k této problematice.

¹⁴ Platí to jistě i pro dosavadní úsilí o komplexní *mezivědnou spolupráci* našich lingvistů, hlavně *sociolingvistů a sociologů*; v tomto směru lingvisty zastupovali prof. Jar. Bělíč a Al. Jedlička z FF UK, Praha, doc. Př. Hauser z PF UK, Praha, sociology hlavně prof. M. Kaláb ze SÚ ČSAV. Analogicky se rýsovala podobná situace v Brně: reciproční konzultace sociologicko-lingvistické (A. Lamprecht a J. Chloupek z FF UJEP v Brně a O. Ševčík z Ústavu pro jazyk český při ČSAV v Brně) a sociologická (M. Hájek ze sociolog. pracoviště FF UJEP v Brně).

kteřá přináší ještě i své specifické názvoslovné problémy jak ve vlastní předmětné sféře, tak v jejím poměru k vývoji české sociologie. Konečně i v rovině odborných překladů z cizí sociologické produkce. Tuto paletu diferencované sociologické terminologie v případě odborného slovenského lexika tu dále zatím nerozvádím, i když se dá předpokládat, že bude mít své výrazné zvláštnosti.¹⁵

Nejnovější metodologické zkušenosti z nedávných porad interoblastních a interdisciplinárních (září 1971, symposium Stálé komise RVHP pro hornictví¹⁶ nebo seminář ČTO: Společenské aspekty tělesné kultury za socialismu na všech projednávaných úsecích — tělesná výchova, sport, pohybová a rekreační aktivita)¹⁷ jen znovu potvrdily, že v případě odborné sociologické terminologie nejde tu snad jen o záležitost výlučně teoretického, akademického rázu, nýbrž o závažnou problematiku věcně poznávací, jejíž podceňování by vedlo k určitému nebezpečí. (Typická výroková dokumentace: „... takovéto slovíčkaření není třeba, všichni víme, o co jde...“) Tato situace v oblasti metodologicko-gnozeologické se jeví neskonale závažnější, než se nám donedávna zdálo, nebo než jsme si byli zatím ochotni ji vůbec připustit.¹⁸

Nutnost stabilizace i normalizace současného stavu sociologického pojmosloví na všech jeho úsecích je evidentní. Současná jeho rozkolísanost je do značné míry zákonitým důsledkem nerovnoměrnosti předchozích vývojových etap sociologie u nás, její oblast terminologickou nevyjímajíc. S rostoucí poptávkou po vědeckém řízení společnosti i po důsledném jeho uplatnění v praxi tyto terminologické aspekty v oblasti sociologického poznání se tu vynořují vždy znovu a stále naléhavěji.

Své závěry mohu snad shrnout takto: Potřeba přiměřené stabilizace současného odborného českého sociologického lexika je nezbytně nutná. Potvrzují to metodologické aspekty poznávacího přístupu k sociální realitě v jejích nejrůznějších rovinách, především v oblasti vzrůstající diferenciaci problematiky tzv. odvětvových sociologií, či stále intenzivněji požadovaného komplexnějšího využití sociologie v praxi, zejména ve složité síti mezilidských vztahů.

Podobné tendence sledáváme v oblasti teoretické sociologie i v mnohostranně větvených okruzích její praktické aplikace. Můj tematický příspěvek k této problematice, i když rámcový a hypotetický, podtrhuje nezbytnost kontinuitních vazeb všeho druhu při konečném řešení celého souboru těchto, na pohled sice jednoduchých, ve svém dosahu však

¹⁵ To je jistě i závažný aspekt metodologické problematiky *dějin slovenské sociologie*, diskutované pracovní např. na semináři s touto problematikou v Jasně pod Chopkom, 1968.

¹⁶ Realizován od 12.–18. září 1971 za účasti delegací všech členských států RVHP. Jeho tematické příspěvky budou publikovány v chystané ruské verzi sborníku VR RVHP z tohoto jednání.

¹⁷ Uskutečněn v Praze tělovýchovnou fakultou KU ITVS ve dnech 28. a 29. září 1971. Tematické příspěvky jednání má knižně shrnout chystaný sborník z něho.

¹⁸ O metodologicko-gnozeologickém významu sociologicko-terminologického úsilí pro koncepci interdisciplinární spolupráci tělesné kultury a sociologie jsme intenzivně diskutovali (pracovní i metodologicky) např. na plenární sekci tělesné výchovy 29. 9. 1971 v Praze.

neobyčejně složitých, otázek. Pro rozvoj sociologické teorie i praxe je využití a konečné řešení této problematiky jistě závažné. V tomto směru je zaměřenost mého příspěvku nutno chápat jako diskusní podnět v plném slova smyslu.¹⁹

KONTINUIERLICHE ZUSAMMENHÄNGE
DER TSCHECHISCHEN
SOZIOLOGISCHEN FACHTERMINOLOGIE

(Zusammenfassung)

Der Verfasser behandelt in seinem Artikel die Entwicklungsproblematik *der fachsprachlichen Terminologie* der tschechischen Soziologie. Er hält für begründet, dass die Entwicklung jeder Wissenschaft, die Soziologie nicht ausgenommen, neben ihrem semantischen System (ihrem Erkenntnissystem) sowie ihrer methodologischen Ausstattung eben mit der Problematik ihrer fachsprachlichen Lexik eng verbunden ist, die ein wirksames, für ihre schöpferische Durchsetzung unentbehrliches Instrument darstellt. Nur auf diese Weise sind die neu auftauchenden sozialen Realität und die funktionale Differenzierung ihrer qualitativ neuen Beziehungen oder Bindungen wissenschaftlich adäquat zu erfassen.

Im Falle der tschechischen soziologischen *fachsprachlichen Lexik* ist die ganze Entwicklungslage (kommunikativer und erkenntnistheoretischer Wert dieser Lexik) unendlich komplizierter, was durch deren *unregelmässige Entwicklung* verursacht ist. Diese Entwicklung wird nicht nur im Inlands-, sondern auch im Weltkontext durch ihre Entwicklungsumwandlungen sowie durch veränderlichen Rhythmus ihres ganzen Verlaufs gekennzeichnet. Darüber hinaus kommt zu diesen spezifischen Komplikationen die heute dringende Frage ihrer Bindungen und Zusammenhänge mit *der marxistischen gesellschaftswissenschaftlichen Terminologie* im allgemeinen und mit der marxistischen Soziologie im besonderen hinzu, und zwar mit allen gnoseologischen und methodologischen Folgerungen.

Auch unter diesen Umständen ist nach der Auffassung des Autors bei der unfertigen tschechischen Fachlexik der Soziologie das Prinzip deren *komplexen Kontinuität* durchzusetzen. Unbestreitbar ist es eine schwierige und mühsame Aufgabe. Der Verfasser ist bestrebt, die Problematik der fachsprachlichen soziologischen Terminologie auch mit der Bemühung *der bohemistischen wissenschaftlichen Lexikologie* im allgemeinen zu konfrontieren. Aus der Konfrontation mit ihrem gegenwärtigen Stand sowie mit ihren Entwicklungstrends folgert er, dass das Postulat einer unerlässlichen *Normalisierung und Stabilisierung* der tschechischen fachsprachlichen Lexik in der Soziologie trotz Kompliziertheit der Entwicklungslage nichts von seiner Dringlichkeit einbüsst.

Er folgert dies sowohl aus ihren Perspektiven im Arbeits- und Applikationsbereich, als auch aus ihrer Ausnutzung auf der konzeptions-theoretischen, vor allem auf der Prädiktionsebene. Die Frage der effektiven Lösung dieses Themas erscheint nicht bloss als eine entwicklungsgeschichtliche Angelegenheit, sondern vor allem auch als eine Frage der *Methodologie und Arbeitskontinuität*, und zwar in vollem Umfang der Erkenntnisverfahren bei der Erforschung der sozialen Realität und ihrer gesetzmässigen Bewegung einschliesslich ihrer wissenschaftlichen Lenkung und notwendiger Strukturveränderungen. In diesem Sinne ist sein Beitrag als eine *offene Anregung* zur breiteren Diskussionslösung seines arbeitsthematischen Ausgangs anzusehen.

Übersetzt von J. Batušek

¹⁹ Je tedy příspěvkem otevřeným, včetně potenciálně kritických či nesouhlasných projevů k němu; to jeho pracovně tématickou naléhavost nijak neumenšuje, ale naopak účinnou konfrontací různých přístupových i hodnotících hledisek jí jen výrazně podtrhuje.

